

De valse belofte van Etzioni's socio-economie

Menno R. Kamminga

In 2008 besteedde het tijdschrift Socio-Economic Review ruime aandacht aan de twintigste verjaardag van Amitai Etzioni's The Moral Dimension: Toward a New Economics. De invloedrijke socioloog Etzioni bekritiseert in dit veelbediscussieerde boek het neoklassieke paradigma dat de economische theorievorming domineert. Hij propageert een alternatieve, volgens hem productievere theorie, de 'socio-economie', die op een 'Ik&Wij-paradigma' berust en de invloed van 'de morele dimensie' benadrukt. Dit artikel betoogt dat Etzioni's socio-economie haar pretentie niet kan waarmaken een passender verklaring voor het economisch leven te bieden dan het neoclassicisme. Zowel de verklarende kracht als de morele grondslag van de socio-economie – door Etzioni krachtig beklemtoond – schiet tekort. De socio-economie berust op een twijfelachtige communitaristische visie op samenleving en beleid.

1 Inleiding

De Duits-Israëliësch-Amerikaanse socioloog Amitai Etzioni is een vermaard wetenschapper, onvermoeibaar pleitbezorger van het communitarisme en politiek invloedrijk intellectueel. In Nederland bepaalt zijn denken sterk het regeerakkoord en beleid van het vierde kabinet dat volging Jan Peter Balkenende leidt (Van Seters 2007). In *The Moral Dimension: Toward a New Economics* wil Etzioni (1988) het filosofische en theoretische fundament leggen voor een 'socio-economie' (ofwel 'communitaristische economie'; Etzioni 2008a). Volgens Etzioni moeten economen afscheid nemen van het heersende, neoklassieke paradigma dat zich baseert op het beeld van de homo economicus: de hedonistische mens die louter nutsmaximalisatie nastreeft. Economische theorievorming dient te geschieden binnen een 'Ik&Wij-paradigma', op basis van de observatie dat

menselijke individuen sociale wezens zijn met minstens twee gedragdoelstellingen. Het eerste doel is nastreven van het eigenbelang door een zo goed mogelijke voorziening in materiële behoeften. Het tweede doel is zich houden aan de eigen, grotendeels cultureel bepaalde waarden en normen – de ‘morele dimensie’ van het economisch handelen, waarvoor het neoclassicisme blind is. Economische besluitvorming vindt plaats binnen het spanningsveld dat ontstaat door de wisselwerking van de twee doelstellingen. Aldus meent Etzioni dat zijn socio-economische theorie qua verklarende kracht en moreel fundament superieur is aan de neoklassieke. The Moral Dimension heeft in 1989 geleid tot de oprichting van de Society for the Advancement of Socio-Economics, een multidisciplinair gezelschap wetenschappers rondom het tijdschrift *Socio-Economic Review*. In 2008 heeft dit tijdschrift uitgebreid stilgestaan bij de twintigste verjaardag van het boek en het blijvende belang ervan benadrukt (Beckert 2008; Hollstein 2008; Lehman 2008; Marsden 2008; Etzioni 2008a).

Beweert Etzioni terecht dat de socio-economie een passender verklaring voor het economisch leven biedt dan de neoklassieke theorie? Economen uit de neoklassieke hoofdstroom hebben Etzioni’s dubbele nutfunctie – met daarin ‘genoegen’ én ‘moraal’ – doorgaans niet geaccepteerd, geformuleerd als die is door een socioloog die zich beroept op onorthodoxe economen als Lester Thurow, Amartya Sen en Harvey Leibenstein en moraliserend overkomt. Uit de niet-neoklassieke hoek klinkt een heel ander geluid. Hier wordt The Moral Dimension door sommigen geprezen, omdat het bruggen zou slaan tussen economie en sociologie (Lehman 2008; Marsden 2008) en de deur zou openen voor economische ethiek (Swanson 1992; Hollstein 2008). De socio-economie staat in de kinderschoenen (vergeleken met de neoklassieke theorie alleen al qua erin geïnvesteerde mensjaren), maar nadere uitwerking van haar kernassumpties, disciplinaire ontwikkeling en institutionalisering zouden ertoe kunnen leiden dat zij een volwassen alternatief wordt (Etzioni 2003). Beckert (2008) suggereert zelfs dat de verklarende en morele kracht van de socio-economie zó sterk zal blijken dat de economische wetenschap deze theorie uiteindelijk niet mag negeren.

Dit artikel claimt dat Etzioni’s socio-economie haar belofte niet kan inlossen. Met Etzioni wordt verondersteld dat moraal, althans voorzover zij een rol speelt in het economisch gedrag, een autonome inbreng heeft – niet te herleiden tot eigenbelang – en voorkeuren beperkt die vanuit een standpunt van genoegmaximalisatie zouden worden nagestreefd. Aldus wordt aangenomen dat morele factoren niet passen binnen een economische theorie van (wat Etzioni noemt) ‘mono-utiliteit’ (zie echter De Jonge 2005; Sen 1977). Niettemin zal worden betoogd dat Etzioni geen economische theorie ontwikkelt die, zoals hijzelf meent, productiever is dan de neoklassieke

en moreel deugdelijk is. Ten eerste schiet de socio-economie verklaringstheoretisch tekort: zij maakt de pretentie een adequatere verklaring te kunnen geven voor de economische praktijk dan de neoklassieke theorie niet waar. Ten tweede is de socio-economie ethisch ontoereikend: Etzioni's claim dat zij een sterk moreel fundament heeft is onhoudbaar. Etzioni's socio-economie behelst geen levensvatbare theorie, maar berust veeleer op de controversiële wens het economisch leven via beleid te zuiveren van neoklassieke elementen en in te richten conform een communitaristische maatschappijvisie.

2 Etzioni's socio-economie

Volgens Etzioni (1988) vereist de studie van economisch gedrag een nieuw paradigma. Het neoklassieke paradigma, dat de economische theorievorming domineert en in toenemende mate wordt toegepast op allerlei sociale verhoudingen (van misdaad tot gezin), ziet individuen als rationele actoren die hun nut trachten te maximaliseren. Individuen zijn volgens dit paradigma de besluitvormende eenheden in de maatschappij. De competitieve ontmoeting van individuen op de marktplaats genereert onder de juiste condities maximale doelmatigheid en welvaart. De samenleving is de optelsom van individuele keuzen. Een belangrijk alternatief is een sociaal-conservatisme dat individuen beschouwt als moreel deficiënt en impulsief. Dit paradigma bepleit een sterke autoriteit om individueel gedrag te reguleren en sociale orde te creëren. Volgens Etzioni dienen we afscheid te nemen van het neoclassicisme zonder in het andere uiterste te vervallen. Hij verdedigt een synthetiserend 'Ik&Wij-paradigma' als de basis voor een 'socio-economie'. Terwijl het neoclassicisme veronderstelt dat mensen proberen één 'utiliteit' te maximaliseren, veronderstelt de socio-economie dat mensen minstens twee onherleidbare 'utiliteiten' najagen en met elkaar in balans proberen te brengen – genoeg én moraal – met voortdurende innerlijke spanning (schuldgevoel, inactiviteit, ontkenning, stress) als gevolg. De neoklassieke assumptie van rationele besluitvorming wordt vervangen door de assumptie dat mensen hun doelen én middelen vooral op basis van waarden en emoties selecteren: 'normatief-affectieve' factoren wegen zwaarder dan 'logisch-empirische'. De neoklassieke assumptie dat het individu de besluitvormende eenheid is, wijkt voor het uitgangspunt dat gemeenschappen de voornaamste besluitvormende eenheden zijn en grotendeels de individuele besluitvorming bepalen. De neoklassieke veronderstelling van de markteconomie als een apart, zichzelf instandhoudend systeem wordt in de socio-economie vervangen door de veronderstelling

dat de economie een subsysteem is van een alomvattende samenleving en in wisselwerking staat met cultuur en politiek. De neoklassieke visie van samenlevingen als aggregaten van individuen wordt afgewezen ten gunste van de opvatting dat samenlevingen eigen structuren en identiteiten hebben die sterk van invloed zijn op individueel handelen en verhoudingen tussen individuen.

Etzioni besteedt veel aandacht aan de filosofische verankering van zijn Ik&Wij-paradigma. Hij verzet zich tegen zowel het individualistisch liberalisme dat hij ontwaart achter het neoklassieke paradigma als het alternatieve collectivistisch conservatisme. Etzioni (1988, 1996) voorziet zijn paradigma van een expliciet sociaal-filosofisch fundament: de 'responsieve gemeenschap' van zijn leermeester Martin Buber. Dit communitarisme benadrukt dat zowel de gemeenschap als het individu van fundamentele waarde is en echte vrijheid een levensvatbare, niet overheersende gemeenschap vereist. Ethisch ruilt Etzioni utilitarisme en hedonisme in voor kantiaanse deontologie: de stroming die teruggaat op de filosoof Kant en stelt dat handelingen moeten worden beoordeeld op hun inherente juistheid. Aldus is een handeling moreel juist wanneer die voldoet aan een morele intentie of bindende plicht, waarbij gevolgen zoals bijvoorbeeld de creatie van welvaart, primair in het utilitarisme, niet of hooguit van secundair belang zijn (Etzioni 1987, 1988, 1991). Met zijn *gematigd* deontologisme wil Etzioni (1988) aangeven dat morele plichten geen absolute gedragsregel zijn. Individen mogen in zijn opvatting ook genoeg voor zichzelf nastreven.

Epistemologisch wil Etzioni voorbij het rationalisme van Verlichting en neoclassicisme gaan zonder geheel te vervallen in het culturalisme van de Romantiek.¹ Vandaar zijn visie dat normatief-affectieve factoren het economisch gedrag voor een groter deel bepalen dan logisch-empirische. Op het vlak van de methodologie vindt Etzioni zijn socio-economie verklaringstheoretisch sterker dan de neoklassieke economie. Dit oordeel is gebaseerd op het realiteitsgehalte van de assumpties van de socio-economie, het verklarende bereik van deze theorie en de potentieel voorspellende kracht. Ook besteedt hij veel aandacht aan pragmatische kwaliteiten van een theorie zoals de vermijding van overdeterminatie. Hij vindt de neoklassieke verklaring van economisch keuzegedrag weinig realistisch en te eenvoudig, doordat de keuzevorming wordt gekoppeld aan een nutfunctie met een enkele maximand, genoeg. Etzioni koppelt het keuzegedrag aan

¹ Het (economisch) neoclassicisme is de hedonistische en egoïstische afstammeling van het achttiende eeuwse Verlichtingsbeeld van een rationele persoon die middelen puur op basis van bewijs en logica kiest. Het culturalisme wortelt in de negentiende eeuwse Romantische idee dat culturele normen individuele keuzen bepalen (Etzioni 1988).

een functie met twee doelstellingen, genoeg en moraal. Aldus meent Etzioni dat de socio-economie verklarend superieur is aan de neoklassieke economie, die 'excessief spaarzaam' (Etzioni 1987) is. Etzioni (1988) stelt dat 'we bovenal meer inductie nodig hebben', opdat een verstandig, hoewel theoretisch spanningsvol, evenwicht tussen logische (deductieve) en empirische (inductieve) elementen ontstaat. De socio-economische theorie wil minder deductief zijn dan de neoklassieke en 'dichter bij de data' blijven.

'Moraal' betekent voor Etzioni (1988) 'zorg hebben voor anderen en voor de gemeenschap'. Morele handelingen berusten op een imperatief (ervaring van plichtgebondenheid), behelzen een generalisatie (capaciteit tot gedragveralgemenisering), worden gekenmerkt door symmetrie (bereidheid tot toekenning van dezelfde status of hetzelfde recht aan andere personen in vergelijkbare omstandigheden) en zijn intrinsiek gemotiveerd (veeleer gebaseerd op intentie dan op doel-middelenanalyse, zoals bij genoeg). De bronnen van de 'morele dimensie' van Etzioni's (1991, 1996) deontologische economie zijn tweeledig. Deels behelzen de bronnen morele waarden gedeeld binnen de gemeenschap. Individuen maken deze waarden onderdeel van hun innerlijke zelf. Deels zijn de bronnen het resultaat van interne morele ontwikkelingen. Een belangrijke bron hiervoor is de individuele onderworpenheid aan conflicterende eisen afkomstig uit zowel verschillende groepen (bijvoorbeeld immigranten-, verwantschap- en etnische groepen) als de alomvattende gemeenschap. Dit laat individuen vrijer in hun keuze voor een morele code. Ook zijn morele socialisatie en sociale controle vaak incompleet, zodat ruimte ontstaat voor een eigen individuele positie. Niettemin constateert Etzioni dat het individuele geweten onvoldoende is. Individuele ontwikkelingen worden het beste begrepen op basis van gedeelde waarden en structuren die individualisatie aanmoedigen of ontmoedigen. De hoofdoorsprong van onze waarden is (zijn) de gemeenschap(en) waarin we zijn grootgebracht. Aldus geeft Etzioni een communistische verklaring voor de morele dimensie in de economie, waarbij het collectief de belangrijkste besluitvormingseenheid is.

3 Verklaringstheoretische inadequatie

In deze sectie zal worden betoogd dat Etzioni's socio-economie verklaringstheoretisch tekortschiet. Volgens Etzioni behoort een theorie bovenal te kunnen verklaren. Voor een plausibele verklaring dient een economische theorie spaarzaamheid op te offeren tot op het niveau van overdeterminatie en de toepassing van inductie niet te schuwen. Dit artikel betoogt

dat Etzioni's socio-economie zelf niet aan dit methodologisch criterium voldoet. Hij claimt dus ten onrechte dat zijn socio-economie een betere verklaring biedt voor de economische praktijk dan de neoklassieke theorie. De zwakte van Etzioni's benadering, zo zal blijken, is dat zijn verdediging van (wat hij noemt) 'bi-utiliteit' berust op een methodologie die te weinig wordt bepaald door strikt methodologische eisen en te veel wordt gestuurd door zijn sociaal-filosofische Ik&Wij-ideaal. Etzioni's verklaring is een onsamenvattend geheel van deductivistisch neoclassicisme, inductivisme en communitaristisch idealisme.

Ten eerste gaat Etzioni selectief om met gangbare methodologische eisen. Voor de eis van verklarende kracht eisen wetenschapsfilosofen doorgaans ook dat het gebied waarop een theorie betrekking heeft – het geldigheidsdomein – exact moet zijn aangegeven en een theorie zo eenvoudig mogelijk geformuleerd (Dietz, Heijman en Kroese 1988; Waltz 1979, 1997). Een theorie kan niet over alles gaan, maar is een instrument om een afgebakend deel van 'de realiteit' – waarover we nooit met zekerheid kunnen zeggen wat de ware dimensies ervan zijn – te verklaren. De theoreticus moet dus allereerst uitzoeken wat het domein is waarover zij probeert na te denken. Voorlopers als de fysiocraten en Adam Smith stelden de juiste vraag: waarover kan een economische theorie worden geformuleerd? Hun antwoord was dat men hiertoe de economie als een zaak op zichzelf moet zien, ook al is, aldus Smith, praktisch de economie ingebed in de samenleving en verweven met de politiek.² Terwijl de realiteit complex is, is theorie spaarzaam. Door simplificaties trachten theorieën louter de essentiële elementen bloot te leggen en noodzakelijke relaties van oorzaak en interdependentie aan te wijzen. Door de economie theoretisch als een maatschappelijk subsysteem te beschouwen bestudeert Etzioni echter veeleer de relatie tussen samenleving en economie, wat een moeilijk, zo niet onmogelijk af te bakenen terrein is. Hijzelf biedt zo'n afbakening dan ook niet. Bovendien dwingt dit hem flexibel om te gaan met de eis van spaarzaamheid, terwijl methodologisch een theorie de realiteit niet moet willen weerspiegelen en op de echte wereld lijken. Aldus is Etzioni's kritiek dat de neoklassieke theorie te weinig verklaart niet zomaar relevant. Theorieën moeten worden geëvalueerd in termen van wat zij claimen te verklaren (Waltz 1997). De genoegensassumptie is een radicale versimpeling van de werkelijkheid, een die volgens neoclassici het verstandigste en nuttigste referentiepunt is. Het is te simpel dit uitgangspunt te verwerpen door de genoegensassumptie te beschouwen als een verklaring van keuzegedrag in de echte wereld. Maar ook is het theoretisch discutabel dat Etzioni claimt dat

² Daniel Hausman (1992) benadrukt de bijdrage van J.S. Mill aan de idee van de economie als een apart domein.

de socio-economie dichter bij de realiteit komt dan de neoklassieke economie. Zijn gedeeltelijke opoffering van het spaarzaamheidsideaal ter wille van de realiteit betekent een problematische breuk met de eisen van afbakening en zo eenvoudig mogelijke formulering.³

Ten tweede is vervolgens Etzioni's pleidooi voor meer inductie om zo theoretisch dichter bij de realiteit uit te komen grotendeels misplaatst. Veel empirische observaties rechtvaardigen volgens Etzioni (2003) de veralgemenisering dat mensen niet streven naar genoegenmaximalisatie, maar hun economisch (net als ander) handelen zien bepaald door het conflict tussen het streven naar zowel genoegen als moraal. Dit is volgens hem de aard van de menselijke natuur. Het zijn 'de feiten' die vereisen dat we niet vasthouden aan het neoklassieke deductivisme; die bewijzen dat de 'menselijke natuur' ook in de economie opgaat. Inderdaad is Etzioni's morele dimensieargument hoofdzakelijk gebaseerd op empirische voorbeelden. Voor wat het spaargedrag betreft toont empirisch onderzoek volgens Etzioni (1988) overtuigend aan dat dit mede wordt veroorzaakt door morele factoren als het plichtbesef ten opzichte van de kinderen, de overtuiging dat schulden immoreel zijn en het plichtgevoel tot onafhankelijkheid van overheid en kinderen. Morele factoren bepalen mede of kopen op krediet is toegestaan, dat mensen vrijwillig eerlijk adverteren, betalen voor publieke televisie zonder eigen voordeel, een vakbond de wet niet overtreedt wanneer het voor hem voordeliger zou zijn dat wèl te doen, een welwillende slager niet te weinig afweegt en bedrijven zowel naar winst streven als morele doelen nastreven. Hierdoor maakt Etzioni zich echter kwetsbaar voor wat de antropoloog Lévi-Strauss de 'inductivistische illusie' noemde en wetenschapsfilosofisch als drogreden geldt: het geloof dat verklaring wordt gevonden door data te accumuleren en steeds meer gevallen te onderzoeken. Data en associaties, hoe talrijk ook, spreken niet voor zichzelf en leiden nooit tot betrouwbare kennis van de realiteit of rechtstreeks tot kennis van oorzaken. Empirische 'kennis' is altijd problematisch, vaak misleidend en fundamenteel contingent: wat wordt afgeleid van ervaring kan altijd weer door ervaring worden opgeheven. Een theorie echter die deductief is opgesteld (en vervolgens wel door ervaring kan worden getoetst) kan juist een betrouwbare gids zijn bij het vinden van de weg door een oneindige hoeveelheid materiaal. Een theorie kan 'slechts' algemene uitkomsten verklaren, geen particuliere gebeurtenissen (Waltz 1979; dat neoclassici dat soms vergeten is geen argument tegen hun economische

³ Wat ter discussie staat is het 'realistisch zijn' van theoretische veronderstellingen, niet 'wetenschappelijk realisme': de visie dat wetenschappelijke theorieën naar de wereld verwijzen, zelfs al zijn hun objecten niet observeerbaar. Het werk van Uskali Mäki laat zien dat ook het neoclassicisme consistent kan zijn met wetenschappelijk realisme (Hodge 2008).

theorie). Etzioni echter voert (slechts) enkele losse voorbeelden aan van min of meer altruïstisch gedrag die, zelfs indien verder uitgebreid (Etzioni 2008b), niet tot een algemeen patroon van economisch gedrag kunnen leiden. Dergelijke voorbeelden kunnen voortdurend door nieuw onderzoek worden ontkracht, door de tijd worden ingehaald en vaak worden beantwoord met een tegenvoorbeeld.⁴ Merkwaardig hierbij is dat Etzioni (1988) het niet nodig acht empirisch bewijs te leveren voor de onafhankelijke economische impact van genoeg (wel voor codeterminatie bij misdaad, energiegebruik en belastingbetaling) – door hem zonder meer gezien als een hoofdmotivationale kracht – en ook niet uitlegt hoe een (neoklassiek) deductief vastgesteld streven naar genoeg coherent kan worden gecombineerd met een grotendeels inductief vastgestelde morele dimensie (een probleem waarvan hij zich wel bewust toont). Misschien doen neoklassieke economen er goed aan de morele factor als secundaire variabele te beschouwen. Zij kunnen in Etzioni's aanvullende inductivisme onvoldoende aanleiding zien om genoeg als theoretische kernvariabele op te geven (zie ook Boland 1981).

Ten derde vloeien de zojuist vastgestelde methodologische inadequaties grotendeels voort uit Etzioni's sociaal-filosofische gemeenschapopvatting, die eerder een moreel ideaal is dan een interpretatie van de realiteit die passender is dan de neoklassieke filosofie. Etzioni's inductieve methode helpt hem niet het feitelijke bestaan van zoiets algemeen als een Ik&Wij-gemeenschap aannemelijk te maken. Maar ook meer deductief en metafysisch lijkt de veronderstelling van een dergelijke gemeenschap een brug te ver (Boland 1981). Het betreft hier een abstract fenomeen dat te vatbaar is voor discussie om als beter verklaringstheoretisch vertrekpunt te kunnen dienen dan het neoklassieke utilitarisme. Zo ziet (en bekritiseert) de filosoof MacIntyre (2007) de moderne maatschappij als een nationale samenleving die – gereguleerd door een staatsbureaucratie – de gemeenschapsbanden heeft vervangen door de banden van wederkerig eigenbelang.⁵ Aansluitend bij MacIntyre's observatie zou men zelfs kunnen stellen dat dergelijke omstandigheden mede aan de basis hebben gelegen van de ontwikkeling van een 'liberale', 'anonieme', van 'genoegen' uitgaande neoklassieke theorie. Wat Etzioni veronachtzaamt is dat juist het behandelen

⁴ Etzioni zoekt zelf nergens serieus naar mogelijke (tegen)voorbeelden van hoofdzakelijk egoïstisch gedrag. Recentelijk heeft hij communitaristische kritiek geleverd op het 'consumentisme' dat het Amerikaanse leven zou overheersen als hoofdoorzaak van de economische crisis, maar vraagt zich niet af of hierbij mogelijk sprake is van empirisch bewijs tegen de socio-economische theorie (Etzioni 2009).

⁵ Vanuit MacIntyre's anti-liberale perspectief vormt Smiths 'onzichtbare hand'-redenering een onterechte rechtvaardiging van de moderne maatschappij met haar gebrek aan morele eenheid.

van de economie als een aparte sfeer – zoals het neoclassicisme doet – kenmerkend kan zijn voor de moderne cultuur, die heeft getracht de economie los te weken uit de greep van kerk, religie en moraal en haar te laten functioneren op basis van hedonistisch eigenbelang (Tieleman 1991). Bovendien erkent Etzioni (1988) zelf dat een dergelijke situatie alsnog kan ontstaan en toont hij zich onzeker over de stabiliteit en de morele werking van de gemeenschap. Tamelijk verrassend meent hij dat mensen ervoor kunnen kiezen het neoklassieke paradigma als gids voor hun economisch gedrag te aanvaarden (al leidt dit volgens hem tot sociaal-economische instabiliteit). Hij betreurt de 'diseducationele effecten' (Etzioni 1988, 2008b) van het neoclassicisme op scholieren, studenten en de publieke moraal: meer genoegbevorderend en moraalondermijnend gedrag. Uiteindelijk blijkt bij Etzioni meer zekerheid over het 'Ik' – en het bijbehorende 'genoegen' – dan over het 'Wij'. Wellicht is het bestaan van een 'Wij' alleen voldoende zeker in niet-moderne contexten – juist contexten waarbinnen hedonisme en individueel eigenbelang krachtig worden afgekeurd en het 'Ik' weinig plaats heeft (Tieleman 1991). Aldus keert Etzioni's inbeddingstheese – hét startpunt van de socio-economische verklaring – zich tegen hem. Zelfs indien economen de (moderne) economie uiteindelijk alleen adequaat kunnen verklaren door externe sociale processen in de analyse te betrekken – en moeten accepteren dat gangbare methodologische eisen niet diep genoeg reiken – geeft Etzioni's analyse hun onvoldoende reden de neoklassieke theorie te verwisselen voor de socio-economische. Etzioni's alternatieve verklaring wordt te veel bepaald door communitaristisch wensdenken.

Verklaringstheoretisch is Etzioni's socio-economie te zeer ingegeven door zijn ideaal van een Ik&Wij-gemeenschap om de neoklassieke theorie overtuigend omver te kunnen werpen en zelf deugdelijk te kunnen zijn. Vanuit zijn ideaal probeert Etzioni de neoklassieke theorie te corrigeren door een methodologisch onverantwoorde nadruk te leggen op empirisch onderzoek dat de morele dimensie van het economisch handelen zou aantonen. Zijn poging het vermeende gat in de neoklassieke theorie te dichten door een tweede (dubieuze) variabele in te voegen leidt niet tot een zelfstandige, coherente en effectieve verklaringstheorie, hooguit tot een 'neoclassicisme plus', met oog voor morele factoren.⁶ Aldus leidt Etzioni's morele dimensie niet tot een economische theorie die beter verklaart dan het neoclassicisme.

⁶ Etzioni's (1988) aanpak is opmerkelijk behoudend. In *The Moral Dimension* liggen startpunt en structuur bij drie kernassumpties van de neoklassieke economie – genoeg, rationalisme en individualisme – waardoor een paradigma dat radicaal afwijkt van het neoclassicisme een bij voorbaat uitgesloten resultaat is.

4 Ethische ontoereikendheid

Deze sectie zal betogen dat Etzioni's socio-economie ethisch tekortschiet. Etzioni acht de neoklassieke homo economicus moreel deficiënt, omdat mensen hun gemeenschap behoren te dienen en een economie die opereert op basis van dit mensbeeld maatschappelijke problemen onoplosbaar laat en de sociale cohesie bedreigt. Hij verdedigt een kantiaans-deontologische economische theorie, waarin individuen morele overwegingen een serieuze plaats geven in hun economisch handelen. Deontologie behelst dan dat voor de morele juistheid van een handeling de inherente intentie of plicht doorslaggevend is en consequenties hooguit in tweede instantie tellen. Niettemin claimt Etzioni's theorie onterecht een adequaat moreel fundament. Het zal blijken dat die morele basis te weinig wordt bepaald door ethiek en te veel wordt gestuurd door Etzioni's sociaal-filosofische Ik&Wij-ideaal, waarvan de ethische kwaliteit zelf ook dubieus is. Moreel berust Etzioni's socio-economie op een ethisch onhoudbare mix van eigenbelang, deontologie en communitarisme.

Ten eerste: Etzioni's (1988) aanvaarding van genoeg als deels 'legitiem' is moeilijk te verenigen met zijn deontologisme en mist verder elke morele basis. Terwijl Etzioni (2003, 2008a) terecht vaststelt dat morele principes het eigen genoeg beogen te begrenzen, zou een consequent kantiaanse deontologie de door hem aanvaarde autonomie van genoeg geheel ontkennen. Weliswaar bepleit Etzioni een *gematigd* deontologisme, maar dat lijkt een gelegenheidsoplossing om een onrealistische ontkenning van de feitelijke impact van genoeg te kunnen vermijden. Een (gedeeltelijke) morele acceptatie van genoeg als autonome factor vereist een expliciet ethisch argument, wat onmogelijk lijkt zonder een beroep te doen op het utilitarisme ('zonder eigenbelang geen rijkdom') dat Etzioni verfoeit. Omdat Etzioni niet kan rechtvaardigen waarom hij genoeg deels als iets goeds ziet, had hij eigenlijk een radicalere positie moeten kiezen: moraal niet slechts als een 'dimensie' van het economisch gedrag maar als mono-utiliteit die het neoklassieke genoeg aflost (Swanson 1992). Omdat wat ethici 'het morele gezichtspunt' noemen het eigenbelang niet negeert maar binnen een onpartijdig afwegingsschema aan alle in het geding zijnde belangen een plaats toekent, had Etzioni het eigenbelang dan wèl een passende, beperkte morele rechtvaardiging kunnen verschaffen. Etzioni (1987) beschouwt zijn socio-economie als een kantiaanse correctie op het neoklassieke utilitarisme, maar zou op basis van zijn deontologische uitgangspunt niet mogen volstaan met slechts een 'correctie' (Patapan 2000).

Ten tweede is Etzioni's deontologische ethiek incoherent: die wordt moreel ingevuld vanuit de communitaristische filosofie, terwijl deontologie en communitarisme conflicterende systemen zijn. Als kind van de Verlichting streeft de deontologie naar op rationaliteit gebaseerde, universeel bindende principes. Zo is voor Kant rationele autonomie de bron van moraal en goede handelingprincipes. Kant propageerde een samenleving waarin de mens bevrijd is van alle traditionele morele autoriteiten (groep, familie, kerk, cultuur). In zijn radicale individualisme is het 'denkende' individu de enige legitieme autoriteit en de samenleving een contract tussen individuen. Als communitarist echter bekritiseert Etzioni het tijdperk van de rede dat het beeld van de rationele persoon verbreidde die wars van sociale banden beslissingen neemt op basis van bewijs en logica. Hij beklemtoont de gedragsturende werking van normatief-affectieve gemeenschapswaarden en andere sociale factoren. Terwijl Etzioni's deontologisme inhoudt dat het individu zijn plicht moet doen, impliceert zijn communitarisme dat de verantwoordelijkheid van het individu afhangt van de waarden en belangen die binnen zijn gemeenschap vigeren (Swanson 1992). De ware deontoloog verafschuwt dit laatste: de individuele plicht kan juist haaks staan op wat een gemeenschap als goed beschouwt en zelfs ingaan tegen het gemeenschappelijk belang.

Ten derde: de sturend aanwezige communitaristische Ik&Wij-filosofie blijft ethisch onverdedigd en is zelfs verdacht. In de ethiek woedt een debat over de vraag of morele verplichtingen allereerst gelden tegenover gemeenschapgenoten of primair tegenover alle mensen wereldwijd. Communitaristen stellen het eerste; liberale kosmopolieten (Beitz 1999; Singer 2002) beweren het laatste. Op basis van zijn eigen pretenties zou Etzioni de morele superioriteit van het communitarisme moeten onderbouwen. Indien bijvoorbeeld de utilitaristische en gemeenschapbedreigende hulpethiek van Peter Singer (2002) juist zou zijn, dan zou de socio-economie de volgens Etzioni zelf vereiste morele basis missen. Echter, *The Moral Dimension* aanvaardt de Ik&Wij-idee ethisch tamelijk kritiekloos. Bovendien faalt Etzioni's (1996, 2002, 2004) latere uitwerking van het communitarisme ethisch. Zo verdedigt Etzioni (2002) particularistische verplichtingen vanuit een communitaristisch perspectief dat zelf niet wordt bediscussieerd. Ook verwaarloost hij de kosmopolitisch-ethische uitdaging in zijn nationaal- én wereldpolitieke werk (Etzioni 2004). Etzioni's communitaristische keuze is zelfs suspect. Om zijn socio-economische project überhaupt te kunnen doorzetten moet hij wel opteren voor communitarisme, of dat moreel superieur is of niet. De kosmopolitische filosofie zou zijn socio-economie nooit kunnen funderen, omdat die vanwege het radicale en abstracte karakter ervan nauwelijks motiverend lijkt voor het menselijk handelen. Het is niet te verwachten dat de meeste mensen zich laten

leiden door kosmopolitische (anticommunitaristische) principes van mondiaal verdelende rechtvaardigheid. Hiermee is echter niets gezegd over de morele kracht daarvan.

Etzioni's socio-economie overtuigt moreel niet. Zijn ethisch onverdedigde communitarisme is hiervoor te bepalend, waardoor bovendien het individu voor zijn economisch handelen kan worden geconfronteerd met onverenigbare richtlijnen.

5 Conclusie: Etzioni's beleidsagenda

Etzioni's socio-economie berust op een instabiele combinatie van neoclassicisme en communitarisme en kan daarom niet slagen. Etzioni veronderstelt terecht dat theoretische kennis van de economie altijd sociaal-filosofisch (liberaal, communitaristisch, conservatief) geladen is, maar de verklarende en morele niveaus van zijn eigen theorie zijn te veel door communitaristische voorkeuren bepaald en te weinig door niveauspecifiekere criteria. Aldus is zijn socio-economie voortdurend vatbaar voor verklaringstheoretische en ethische kritiek.

Benadrukt moet worden dat Etzioni's socio-economische theorie niet alleen wordt gestuurd door zijn communitaristische maatschappijvisie, maar ook door zijn wens een bijbehorende beleidsagenda te verwezenlijken (met in Nederland Balkenende als hoofduitvoerder). Etzioni (1988, 2003) concludeert dat de socio-economie adequatere 'beleidsimplicaties' heeft dan de neoklassieke economie. De belastingopbrengst kan het beste worden verhoogd door niet alleen de effecten van diverse belastingtarieven op ontduikingsmogelijkheden te bestuderen, maar vooral ook het publieke oordeel over de morele status van belastingwetten te analyseren. Het spaargedrag kan het beste worden bevorderd door niet alleen sterkere financiële prikkels in te bouwen, maar allereerst beleid te voeren dat het begrotingsoverschot doet toenemen of de staatsschuld doet verminderen. Ter motivatie van arbeiders moet men niet alleen vertrouwen op beloningsschema's, maar ook de zo cruciale bedrijfscultuur proberen te beïnvloeden. In het energie- en milieubeleid moet men niet louter vertrouwen op het marktmechanisme, maar ook proberen de samenwerkingsmoraal te bevorderen. Echter, diverse redenen kunnen en moeten worden aangevoerd tegen Etzioni's visie dat het hier om 'beleidsimplicaties' gaat – met die van de socio-economie als superieur aan die van de neoklassieke economie. Er lijkt sprake van een onderliggende, betwistbare communitaristische beleidsagenda.

Ten eerste suggereert Etzioni onterecht dat een aanhanger van de neoklassieke economische theorie beleidsvoorstellen als die van hem niet zou kunnen aanvaarden. Een neoklassieke econoom kan goed Etzioni's visie delen dat beleidsmakers rekening moeten houden met alle relevante factoren: economische, maar ook sociale, psychische, politieke en normatieve. Ook zij kan vinden dat naast efficiëntie en financiële prikkels ook moreel en moreel leiderschap een serieuze rol dienen te spelen in vormen van overheids- en bedrijfsbeleid. Ook zij kan menen dat specifieke beleidsmaatregelen mede dienen te berusten op nader empirisch onderzoek dat mogelijk de invloed en relevantie van morele factoren laat zien. Uiteindelijk behelst (economisch) beleid een deels autonoom terrein waarbij het gaat om handelen op basis van een diversiteit aan normatieve, theoretische en empirische inzichten. Dit betreft bijvoorbeeld morele beginselen, politieke machtsverhoudingen, economische en technologische mogelijkheden en beperkingen, padafhankelijkheden en culturele realiteiten (Gustafson 1996).

Ten tweede veronachtzaamt Etzioni de potentieel kritische bijdrage van de neoklassieke economie aan de beleidsvorming. In een moderne samenleving die economisch mogelijk veeleer individualistisch is dan communistisch, lijkt het riskant in het beleid te vertrouwen op de morele dimensie in het economisch handelen. De beleidsbijdrage van de neoklassieke theorie behelst een waarschuwing tegen overspannen verwachtingen. Zij zal benadrukken dat moreel geïnspireerde beleidsmakers moeten beseffen dat prijzen ertoe doen en veranderingen in het beste geval vaak slechts marginale veranderingen zijn (Finn 1986). Opmerkelijk genoeg pleit Etzioni (1988) zelf voor beleid gericht op herstel tussen de balans tussen 'Ik' en 'Wij' op basis van onderzoek dat het toegenomen rechten- en belangenbesef en afgenomen gemeenschapsplichtbesef van naoorlogse Amerikanen aantoonde. Blijkbaar heeft hij weinig vertrouwen in de mate waarin de gemeenschap individuen constitueert de morele dimensie tot uitdrukking te brengen in hun economisch handelen.

Ten derde suggereert Etzioni (1988, 1991) zelf dat de socio-economie (nog) overtuigender is als beleidsperspectief dan als weg naar begrip van wat er gebeurt in de wereld. Hij erkent dat zijn interdisciplinaire inspanning voor een plausibele economische theorie wetenschappelijke beperkingen heeft: disciplinaire gedetailleerdheid en precisie gaan onvermijdelijk deels verloren. Niettemin acht hij de socio-economie vooral veelbelovend als gids voor economisch beleid, wat echter de vraag oproept wat de beleidsbijdrage van de socio-economische theorie nog kan zijn.

Ten vierde geldt voor Etzioni's beleidsperspectief dat dit een sterk moreel fundament mist en in zijn gerichtheid op de natie verdacht conservatief overkomt. Zoals al is betoogd, wordt Etzioni's socio-economie eerder

bepaald door een slecht onderbouwd communitarisme dan door een gefundeerde ethiek. Uiteindelijk is Etzioni's beleidsvisie, ingekleurd door zijn Ik&Wij-maatschappijvisie, geen conclusie van de socio-economie, maar het drukt wel een zwaar stempel daarop.

Kernbezwaar tegen *The Moral Dimension* blijkt te zijn dat dit boek niet zozeer over feitelijk economisch gedrag gaat, maar veeleer vraagt om de verwezenlijking van de Ik&Wij-agenda, opdat de socio-economische theorie passend wordt. Vandaar Etzioni's latere communitaristisch project – de (Amerikaanse) gemeenschap is blijkbaar toch niet sterk genoeg en vereist opbouwwerk – en het weinig ethische, eerder dogmatische karakter daarvan. Aldus is Etzioni's socio-economische betoog niet vrij van cirkelredeneren, maar roept het ook de vraag op of we zijn communitaristische samenleving wel moeten prefereren boven de liberale, anonieme (in beginsel kosmopolitische) samenleving van individuen die de sociale context vormt waarbinnen de neoklassieke economie heeft kunnen gedijen. Wellicht moeten we met Etzioni beducht zijn voor een economische theorie die hebzucht accepteert en moreel acceptabele en dubieuze preferenties in een enkele utiliteit samenneemt. Maar zelfs dan moet worden bedacht dat juist dit neoklassieke denken onze economische praktijk mogelijk recht doet.

Auteur

Menno R. Kamminga is universitair docent bij de afdeling Internationale Betrekkingen en Internationale Organisatie van de Rijksuniversiteit Groningen. E-mail: m.r.kamminga@rug.nl.

Literatuur

- Beckert, J., 2008, The road not taken: 'The Moral Dimension' and the new economic sociology, *Socio-Economic Review*, vol. 6(1): 135-42.
- Beitz, C.R., 1999[1979], *Political Theory and International Relations*, Princeton University Press, Princeton.
- Boland, L.A., 1981, On the futility of criticizing the neoclassical maximization hypothesis, *American Economic Review*, vol. 71(5): 1031-36.
- Dietz, F.J., W.J.M. Heijman en E.P. Kroese, 1988, *Leerboek algemene economie: Micro-economie*, Stenfert Kroese, Leiden.
- Etzioni, A., 1987, Toward a Kantian socio-economics, *Review of Social Economy*, vol. 45(1): 37-47.
- Etzioni, A., 1988, *The Moral Dimension: Toward a New Economics*, Free Press, New York.
- Etzioni, A., 1991, *A Responsive Society*, Jossey-Bass, San Francisco/Oxford.
- Etzioni, A., 1996, *The New Golden Rule*, Basic Books, New York.
- Etzioni, A., 2002, Are particularistic obligations justified? A communitarian examination, *The Review of Politics*, vol. 64(4): 573-98.
- Etzioni, A., 2003, Toward a new socio-economic paradigm, *Socio-Economic Review*, vol. 1(1): 105-34.
- Etzioni, A., 2004, *From Empire to Community*, Palgrave Macmillan, New York.
- Etzioni, A., 2008a, 'The Moral Dimension' revisited, *Socio-Economic Review*, vol. 6(1): 168-73.
- Etzioni, A., 2008b, The denial of virtue, *Society*, vol. 45(1): 12-19.
- Etzioni, A., 2009, Spent: America after consumerism, *The New Republic*, vol. 240(10): 20-23.
- Finn, D.R., 1986, Contributions of Orthodox Economics to Ethical Reflection in: B. Grelle en D.A. Krueger (eds), *Christianity and Capitalism*, Center for the Scientific Study of Religion, Chicago.
- Gustafson, J.M., 1996, *Intersections*, Pilgrim Press, Cleveland.
- Hausman, D.M., 1992, *The Inexact and Separate Science of Economics*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Hodge, D., 2008, Economics, realism and reality: a comparison of Mäki and Lawson, *Cambridge Journal of Economics*, vol. 32(2): 163-202.
- Hollstein, B., 2008, 'The Moral Dimension' and its meaning for economic ethics, *Socio-Economic Review*, vol. 6(1): 142-53.
- Jonge, J.P.R. de, 2005, Rational choice theory and moral action, *Socio-Economic Review*, vol. 3(1): 117-32.
- Lehman, E.W., 2008, 'The Moral Dimension' and 'The Action Frame of Reference', *Socio-Economic Review*, vol. 6(1): 154-62.
- MacIntyre, A., 2007[1981], *After Virtue*, University of Notre Dame Press, Notre Dame.
- Marsden, D., 2008, 'The Moral Dimension' twenty years on, *Socio-Economic Review*, vol. 6(1): 162-68.

- Patapan, H., 2000, Essays in socio-economics, *International Journal of Social Economics*, vol. 27(1): 91-93.
- Sen, A., 1977, 'Rational fools: a critique of the behavioral foundations of economic theory', *Philosophy and Public Affairs*, vol. 6(4): 317-44.
- Seters, P. van, 2007, Van Etzioni tot Balkenende: het nieuwe communitarisme als exportartikel, *Filosofie en Praktijk*, vol. 28(4): 6-16.
- Singer, P., 2002, *One World*, Yale University Press, New Haven/London.
- Swanson, D., 1992, A critical evaluation of Etzioni's socioeconomic theory: implications for the field of business ethics, *Journal of Business Ethics*, vol. 11(7): 545-53.
- Tieleman, H., 1991, *In het teken van de economie*, Ambo, Baarn.
- Waltz, K.N., 1979, *Theory of International Politics*, Addison-Wesley, Reading.
- Waltz, K.N., 1997, Evaluating theories, *American Political Science Review*, vol. 91(4): 913-917.